

ניסן התשע"ו

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

השואה ומדינת ישראל בהגותו של הרב סולוביצ'יק

לפרשת אמור (על פי שיעורו של הרב תמיר גרנות)

הקודם לו בשבוע. הקרבן של חללי צה"ל, מטרתו: שלא תהיה עוד אושוויץ. האלטרנטיבה של מלחמת ישראל באויביו – של מלחמות העצמאות וששת הימים ויום הכיפורים ולבנון – היא גטו ורשה וגטו לודז' וטרבלינקה ובלז'ץ ואושוויץ ובאבי יאר.

הערה נוספת של הרב תמיר גרנות היא שיום הזיכרון לחללי מערכות ישראל נקבע ביום השמיני ליום השואה. והרי "מתבוססת בְּדַמְיָךְ" נאמר על שעת הלידה – והרב גרנות דורשה על השואה, בה התבוססה כנסת ישראל בדמה; ו"בְּדַמְיָךְ חַיִּי" דרשו חז"ל (מכילתא דר"י בא מסכתא דפסחא פרשה ה; שמות רבה יז ג; ועוד) על דם פסח ודם מילה! הלידה המתוארת ביחזקאל היא לידה טראומטית, ללא רחמים וללא השגחה. היא מגיעה עד כדי התבוססות בדם, על כורחנו, בחוסר אוניס.

3. יחזקאל ט"ז, ד-ה:

וּמִלְדוֹתֶיךָ בְּיוֹם הַוָּלָדוֹת אֶתְךָ לֹא כָרַת שָׂרֵךְ וּבָמִים לֹא רָחַצְתָּ לְמַשְׁעֵי וְהַמְלַח לֹא הִמְלַחְתָּ וְהַחֲתַל לֹא חֲתַלְתָּ. לֹא חָסָה עֲלֶיךָ עֵינִי לַעֲשׂוֹת לְךָ אֶחָת מֵאֵלֶּה לְחַמְלָה עֲלֶיךָ וְתִשְׁלַכְנִי אֶל פְּנֵי הַשָּׂדֶה בְּגַעַל נַפְשֶׁךָ בְּיוֹם הַלְדָת אֶתְךָ אֲך' יִיתְכֵּן שֵׁשׁ גַּם אִפְשָׁרוֹת אַחֲרַת, תַּמּוּרַת הַהֲתַבּוּסָסוֹת בְּדָם. הַדָּם יִכּוֹל לִהְיוֹת תּוֹצָאָה שֶׁל קֶרֶבֶן מֵרַצוֹן: קֶרֶבֶן הַפֶּסַח אוֹ בְרִית הַמִּלֵּה, שְׁבַה יוֹצְאוֹת טִיפּוֹת דָּם מוֹעֲטוֹת חֶלֶף הַדָּם הַנִּשְׁפָּךְ. קֶרֶבֶנוֹתֵינוּ כֵּאֵן, בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, הֵם בְּבַחֲיִנַת דָּם הַמִּלֵּה הַבָּא מֵרַצוֹן וְדָם הַפֶּסַח שֶׁל הַמַּאֲבָק לִיצִיאָה מֵעֲבָדוֹת לַחִירוֹת, תַּמּוּרַת "מִתְבּוֹסָסֶת בְּדַמְיָךְ" שֶׁל שׂוֹאֵת אִירוּפָּה.

לפי הפשט, "בְּדַמְיָךְ חַיִּי" הם בדיוק אותם דמים בהם הייתה כנסת ישראל מתבוססת, ומתוכם הקב"ה גואל אותנו. חז"ל במדרשם הציגו המרה (טרנספורמציה) אל דם המילה והפסח – דמים של ברית וגאולה, שאם אנחנו נכונים להם, יכולים הם להכשיר את הגאולה במקום הלידה בייסורים נוראים המתוארת ברישא של נבואת יחזקאל.

יש בהגות היהודית גישות שונות באשר למהות הזיקה בין השואה ובין מדינת ישראל, אבל עצם קיומה של זיקה היסטורית בין השואה ובין הקמת מדינת ישראל אינו מוטל בספק. החלטת האומות בדבר הקמת המדינה, ובייחוד ההסכמה המשותפת של רוסיה וארה"ב, נתקבלה בדרך נס כמעט, בהשפעתו של ריח שֶׁרַפַּת הַכַּבְשָׁנִים, שעוד נישא בחללה של אירופה, שנתיים אחרי תום המלחמה. השאלה הנשאלת היא על טיב הזיקה האידאולוגית והרוחנית. ניתן לדבר על זיקה במונחים של סיבה ותוצאה או במונחים של לקח ומשמעות.

הרצ"ה קוק סבר שהשואה היא הסיבה – קרי: הניתוח ההכרחי לעקירת הגלות – והמדינה היא התוצאה. רבים אחרים (דוגמת הגר"ד סולוביצ'יק שעל הגותו בנושא נעמוד בהמשך) סברו שהקמת המדינה היא הלקח הנכון של השואה.

הניסוח החרף ביותר של גישה זו מצוי אצל הוגה הדעות היהודי אמיל פקנהיים, אשר קבע כי אחרי השואה יש לא תר"ג מצוות אלא תר"ד: המצווה החדשה היא אחריותנו לדאוג לכך שלעולם לא תוכל להיות אושוויץ נוספת; והדרך העיקרית לקיים מצווה זו היא על ידי קיומה של מדינת ישראל כמדינה עצמאית וחזקה.

1. נאמר ביחזקאל ט"ז ו:

וְאָעֲבַר עֲלֶיךָ וְאַרְאֶךָ מִתְבּוֹסָסֶת בְּדַמְיָךְ וְאָמַר לְךָ בְּדַמְיָךְ חַיִּי וְאָמַר לְךָ בְּדַמְיָךְ חַיִּי

2. והרב תמיר גרנות "דורש" פסוק זה באופן הבא:

"וְאַרְאֶךָ מִתְבּוֹסָסֶת בְּדַמְיָךְ" – זו השואה
 "וְאָמַר לְךָ בְּדַמְיָךְ" – אלו מלחמות ישראל
 "חַיִּי" – זו מדינת ישראל.

רגילים לדבר על הזיקה בין יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ובין יום העצמאות, זיקה שהיטיב לבטא נתן אלתרמן בשירו ההימנוני "מגש הכסף": תכלית נפילתם של חיילינו היא הבטחת חירותו המדינית של עם ישראל. ומעיר הרב תמיר גרנות שראוי לשים לב לזיקה נוספת: הזיקה בין יום הזיכרון לחללי צה"ל לבין יום השואה,

באשר למשמעותו של התהליך. הוא בטוח רק בכך ש"לא עבד רחמנא ניסא לשיקרא" ושרצון ה' מתגלה מתוך המאורעות ההיסטוריים.

חויית הגורל מול חויית הייעוד ומשמעותן לתפיסת השואה

הרב סולוביצ'יק מדבר על שני אופני תגובה יסודיים לסבל: חויית הגורל וחויית הייעוד (קול דודי דופק), או: הלכה תמטית (במקביל לגורל) מול הלכה טופית (במקביל לייעוד) (מן הסערה, עמ' 94-86), ואפשר גם: מטפיזיקה של הסבל (גורל) מול אתיקה שלו (ייעוד) (שם).

ההלכה התמטית מקבלת את הייסורים באופן פסיבי, כנוע, ומתמודדת עמם על ידי יצירת מטפיזיקה. זו התגובה הקשורה על פי המאמר "קול דודי דופק" לחויית הגורל. המציאות, על הסבל שבה, מתקבלת כנתון, כעובדה שאין מה לעשות לגביה. התגובה היחידה המאפשרת לאדם לשמור על שפיות, ולחברה – לארגן את אמונותיה וערכיה – היא הכנסת הסבל לתוך מערכת מטפיזית מוכרת. למטפיזיקה יש שתי תנועות מרכזיות כלפי הסבל: הצדקתו, במסגרת תפיסת גמול כלשהי (תאודיציה), או הכחשתו (כגון: העמדת חשיבות חיי הנצח, עולם הבא, כדולה לאין ערוך אל מול חיי השעה); אך אין לה, כאמור, שום כוונה להגיב אליו או להילחם בו. ההלכה הטופית – כלומר: התגובה הקשורה בחויית הייעוד – רואה בסבל אתגר וייעוד. תחילה היא מנסה להילחם בו, למשל: לנצח במלחמה, לרפא את המחלה, לנקום בנאצים או ללכוד את הפושעים. כשהיא משתכנעת שאיננה יכולה לחסלו, היא שואלת: ובכן, מה לעשות לגביו? אם אי אפשר, למשל, לרפא את החולה – שמא ניתן לשמחו, לדאוג לילדיו וכדומה.

בדפוס תגובה זה, שהוא הרצוי והנכון בעיניו, רואה הרב סולוביצ'יק ביטוי לאופי הטיפוסי של ההלכה: פרגמטיזם; קונקרטיזם; התייחסות למצב הבודד, ואפילו לאדם הבודד, בלא יומרות של מטפיזיקה; ובעיקר – הפניית תשומת הלב אל המעשה הנתבע, ולא אל המחשבה המתבוננת והפסיבית.

מהי, אם כן, התגובה המתבקשת לשואה? לא מטפיזיקה ולא הדחקה, כי אם מעשה. הרב סולוביצ'יק התנגד באופן עקבי לניסיון להסביר את השואה, הן בגלל התנגדותו לגישה זו אל הסבל באופן כללי, הן מפני שסבר שהשואה באמת אינה אירוע שניתן להבינו. לטענתו, אנו מביטים רק בצדו השני – זרוע הקרעים והתפרים הגסים – של השטיח שאורג הקב"ה בהיסטוריה, ולפיכך נראית לנו היצירה פגומה. לעבור להסתכל מן הצד השני, הרי אין זה בגדר האפשר; על כן שומה עלינו לאמץ דפוס תגובה ייעודי ולא 'גורלי': להגיב, ולא להסביר.

"ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו" מתאר הגרי"ד את המחלוקת בין יוסף לשבטים: השבטים מייצגים עמדה שמרנית, בעוד שיוסף מבין ששינויים מתרחשים ויש להתכונן אליהם. יוסף פועל מתוך תודעה מודרנית, כלומר: הוא מתייחס לחידוש ונענה לו בחיוב. לדעת הגרי"ד, עמדה זו – הרגישות למציאות המשתנה – מאפיינת בזמן החדש את תנועת ה"מזרחי" והציונות הדתית בכללה.

מבחינה אישית, מספר הרב סולוביצ'יק, שייך הוא למסורת רבנית שהתנגדה לציונות, ושאהבת ארץ ישראל שלה לא התלבשה מעולם בלבוש מדיני, אלא העדיפה את שפת התורה והתפילה. מדוע, אם כן, אימץ הוא את העמדה הציונית, ובכך ניתק עצמו ממסורת המשפחה? מפני ש,

4. דרשת הרב סולוביצ'יק "ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו" עמ' 25:

"ההשגחה פסקה כיוסף נגד אחיו!!"

פסיקה זו באה לידי ביטוי בעיקר בשתי התרחשויות היסטוריות:

א. בשואה, שבה התממשה התחזית ההרצליאנית על הקיום היהודי בגלות וסכנת האנטישמיות, ונתגלתה טעותם של המנהיגים החרדיים.

ב. בהקמת המדינה, שהייתה תכלית התכנית הציונית כולה, והצלחתה – ודאי עדות היא לברכת ה' עליה. כלומר: השואה והמדינה יחד מורות לנו שהציונות, אשר נענתה לאתגרי המציאות החדשה והעריכה אותם נכוחה, פעלה לפי רצון שמים.

הרב סולוביצ'יק אינו מספק מטפיזיקה או היסטוריוסופיה המצדיקה את הציונות במחלוקתה עם האורתודוקסיה החרדית מלכתחילה. אדרבה, הוא מבין בהחלט את ההתנגדות לציונות, ובמיוחד, כפי שיבואר בהמשך, את התנגדותם של אנשי ההלכה. כיצד יכולה ההלכה, וכיצד יכול איש ההלכה, להצדיק תכנית היסטורית ותנועה לאומית שכל פעילותן נושאת אופי חילוני? איזה ערך דתי יש למדינה שלהלכה אין בה מעמד, ואין לה שום סדר יום דתי?! **אנו יודעים על צדקת הציונות, ובמיוחד הציונות הדתית, רק "פוסט-פֶקְטוּם",** כלומר: רק מפני שההתרחשויות ההיסטוריות משכנעות ומכריעות. בדיעבד אנו מבינים, שהחלטה הציונית-דתית להתייחס לשינוי המתרחש בעולם הייתה מוצדקת, שהרי ההשגחה פסקה כמותה.

יש חשיבות רבה לכך שדרך הציונות מתבררת כצדקת רק מכוח הכרעת ההיסטוריה, שהיא גם רצון ה'. אכן, חיוב הציונות אצל הרב סולוביצ'יק אינו חלק מהיסטוריוסופיה של גאולה, ואין הוא שרוי בביטחון

הרב סולוביצ'יק, טוען שלא רק שאין ההלכה תלויה במציאות, אלא היא מערכת של אידאות נתונות (דבר היותן "נתונות" מובן מאליו, שהרי הן נמסרו בהתגלות). מהם היחסים שבין מערכת האידאות ההלכתית לבין העולם הריאלי? כאן מוצאים אנו מתיחות מעניינת בהגותו של הרב סולוביצ'יק, שראשיתה כבר בחיבורו המוקדם איש ההלכה. מצד אחד, הוא טוען כי,

5. איש ההלכה, עמ' 31:

"משאת נפשו [של איש ההלכה] היא לא הריאליזציה של ההלכה אלא הקונסטרוקציה האידיאלית"
ובהמשך (שם, עמ' 60):

"אין איש ההלכה משגיח באפשרות התגשמות הנורמה בעולם הממשי"

מנקודת מבט זו, גם האתוס של עיצוב עולם מתפרש מחדש: אין זה עוד אתוס של עיצוב עולם ריאלי, כי אם אתוס של יצירת עולם תאורטי – עולם שבו מתגלים החופש והיצירה של איש ההלכה באמצעות החידוש והקונסטרוקציה התאורטיים (שם, עמ' 61).

מצד שני, הרב סולוביצ'יק מציג בצורה בהירה גם אתוס של עיצוב עולם ריאלי כמגמתה של ההלכה (שם, עמ' 35):
"האידיאל של איש ההלכה הוא השתעבדות המציאות לעולה של ההלכה"
(שם, עמ' 37-38):

"תעודת האדם הדתי כרוכה בעשיית המצוות, ועשייה זו אפשרית היא רק בעולם הזה, במציאות הגופנית והממשית... רק על הרקע הממשי והמוחשי של חיי העולם הזה יכולה התורה להתגשם"
שתי מגמות סותרות אלו משקפות, כך נראה, את שתי המשמעויות שיש להלכה בהגותו של הרב סולוביצ'יק: מערכת תאורטית מחד גיסא, ומערכת נורמטיבית-מעשית מאידך גיסא.

אם ההלכה נתפסת כמערכת מושגית טהורה, ולא כנורמה מעשית – אזי לא מימוש הנורמה הוא תכלית המערכת, כי אם עצם הקונסטרוקציה המופשטת (קרי: החידוש הלמדני על דרך בריסק); ומכאן מוביל אך צעד אחד נוסף להשתקעות בעולם האידאות של ההלכה.
אם רואים בהלכה מערכת נורמטיבית-פרקטית, מתבקשת גישה המעמידה את מימוש הנורמה בעולם כאידאל דתי.

באיש ההלכה מתרוצצות, כאמור, שתי המגמות גם יחד. אך ב"מה דודך מדוד" המאוחר יותר, מתכנסות שתיהן לסדר היררכי ברור, המעניק למערכת המושגית התאורטית עדיפות על פני הריאליזציה (מה דודך מדוד, עמ' 81-82, 89-90). ההכרה בסדר הייררכי זה מאפשרת לרב סולוביצ'יק לטעון, כי כאשר מגלה איש ההלכה שלא

ומהו המעשה המתחייב מן השואה? הגרי"ד הבין שההיסטוריה, כמו גם השכל הישר, מורים על המעשה הציוני כעל דרך התגובה הנכונה.

מכל האמור מתברר כי התגובה הציונית דומה, מן ההיבט הצורני, לתגובה הלכתית. הציונות היא החלטה להילחם בסבל היהודי בממד הלאומי: להפוך את האנטישמיות מגורל לאתגר. חוסר האמון של מנהיגי היהדות החרדית בציונות לא נבע רק מספקנות באשר ליכולתה להצליח או מחילוניותה, אלא מחוסר יכולת לקבל את דפוס התגובה. ובכן, אימוץ הציונות הוא, מבחינה קונספטואלית, מסקנה הלכתית: לא שההלכה קובעת שיש להיות ציוני, אלא שפעילות לפי אופייה של ההלכה תחייב את ראיית השואה כמשימה – וזו בעצם גם מסקנתו הציונית של הגרי"ד מהשואה.

איש ההלכה, השואה והציונות: השינוי בדמותו של "איש ההלכה" לאור השואה

מדברינו לעיל נובע כי את הדין בעמדתו של הגרי"ד בדבר היחס שבין שואה לציונות יש לבחון בראי מחשבת ההלכה שלו. משנה זו כבר נותחה והוצגה עשרות פעמים ויותר על ידי תלמידים, רבנים, חוקרים והוגי דעות. כמבוא לדיון בחר הרב תמיר גרנות סקירה אחת מני רבות

ההלכה כמערכת אידאלית

אחת הטענות המרכזיות של הרב סולוביצ'יק על ההלכה היא שזו מערכת מושגים אידאלית. הוא הבלטי נקודה זו כבר בספרו איש ההלכה, והיא חוזרת ומוצאת את ביטויה בחיבורו המאוחר יותר "מה דודך מדוד". לאידאליות זו משמעות כפולה – בהתאם למשמעות הכפולה שיש להלכה בכלל בהגותו:

1. ההלכה כפעילות תאורטית – "פעולת החשיבה ההלכתית הטהורה", קרי: הלמדנות.
2. ההלכה כמערכת של נורמות למימוש בעולם – "הריאליזציה ההלכתית" (מה דודך מדוד, עמ' 81), קרי: הפסיקה.

בהקשר הלמדני, שם מופיעה ההלכה כמערכת תאורטית, נקבעת האידאליות של ההלכה כתוצאה מהיותה מערכת מושגית טהורה ומופשטת (שם, עמ' 80-81).

ברמה הנורמטיבית-מעשית – היינו: פסיקת ההלכה וקיומה – האידאליות של ההלכה פירושה, שמערכת הנורמות אינה נגזרת מן המציאות העובדתית (שם, עמ' 76-77); ההלכה היא מערכת חוק א-פריורית (=קודמת לניסיון ולעובדות ואינה תלויה בהם), דרכה מתייחס המאמין למציאות; היא הצורה – והמציאות לה חומר (שם, עמ' 86-89).

המדרש הבריסקאי. אך האם הוא הולם את אופייה של הפעילות ההלכתית של חכמי ההלכה כמשיבים ופוסקים? אמנם יודעים אנו כי קיימת ספרות ענפה של כללי הלכה – אך באיזו מידה אכן קבעו כללים אלו את ההכרעה ההלכתית? עד כמה נזקקו חכמי ההלכה לעקרונות חשיבה מופשטים? די בעיון חטוף בספרות השו"ת להתרשם מהאופי הלא-דדוקטיבי של סוגה ספרותית-משפטית זו.

אכן, בכמה מקומות מוצאים אנו את הרב סולוביצ'יק נסוג מהמודל הדדוקטיבי. כך, למשל, דן הרב באחת מדרשותיו בשאלת שיתוף הפעולה בין דתיים וחילוניים, ובהקשר זה הוא אומר,

7. הרב סולוביצ'יק, חמש דרשות, עמ' 35-33:

כבר אמרתי פעם, כי ישנן שאלות שלא ניתן למצוא להן פסק חד וחלק בשולחן ערוך; יש לפסוק באורח אינטואיטיבי. לפעמים אין לדעת אם הפסק היה נכון או לא... כאברהם אבינו בשעתו מתפללים אנו להקב"ה... שיראה את מסירות הנפש שבה אנו פועלים... וימחול לנו על טעויותינו

קשה להתאים בין קביעות אלו לבין ראיית ההלכה כמערכת דדוקטיבית סגורה: אם באמת ההלכה היא מערכת שכזו – מה מקום יש להכרעה אינטואיטיבית המדלגת על תהליך ההיסק ההלכתי? האין דילוג זה מצביע על פגם וחיסרון בסיסי במערכת, שאינה מושלמת דייה? כלום יש שאלות שאין להלכה מענה להן, שאיש ההלכה עומד למולן חסר אוניס עם הכלים שבידו?!

זו אמנם בעיה חשובה מאוד בהבנת שיטת הרב סולוביצ'יק כולה. תיאורו את איש ההלכה כמי שכל עולמו מעוצב על ידי האידאליזם ההלכתי, והוא תופס את העולם ותופעותיו אך ורק מתוך ההלכה ובמשקפיה, הוא תיאור גורף עד מאוד. ואם כך, הרי גם השקפת העולם, האידאולוגיה, צריכה להיקבע מתוך המבט ההלכתי – והנה אנו רואים כאן שההלכה אינה מספקת תשובות חותכות לכל השאלות!

לדעת הרב תמיר גרנות, מוקד הבעיה הוא בהבנת המשפט "יש לפסוק באורח אינטואיטיבי": האם הוא מבטא אופן לא-שיטתי או א-לוגי של פסיקה הלכתית – או שמא הכרה במסלול אחר לגמרי של הכרעה?

לדעת הרב תמיר, בהבנת המתח הזה במשנתו של הרב נודע תפקיד מכריע למהפך הנפשי והמחשבתי שהתחולל בו וגרם לו להכריע בעד הציונות הדתית.

8. לדעת הרב תמיר גרנות:

השוואה לימדה את הרב סולוביצ'יק שבמבט ההלכתי הסגור, האידאלי, אין די; שלפעמים מעלתו היא חסרונו; שאי-יכולתו להבין את המציאות ולהגיב לתביעותיה הופכת לעתים למגרעת.

ייתכן תיאום הרמוני בין האידאלי והריאלי, הריהו "פורש לייחודו ועולמו האידאלי" (שם, עמ' 90).

ברור אפוא שהגישה התאורטית להלכה אינה רואה במאבק ובמאמץ האינסופיים להגשמת האידאלי בעולם הריאלי ערך מכונן של המערכת ההלכתית, בעוד שהגישה הרואה בהלכה מערכת לעיצוב עולם של קדושה בקיום מחייבת את ההתמודדות הסיזיפית על הגשמתן של הנורמות בקיום.

ההלכה כמערכת סגורה

בהמשך לאופייה האידאלי של ההלכה, מציג אותה הגרי"ד כמערכת סגורה: כללי החשיבה, שפת הטענה, התכנים, ובמובנים רבים גם הנושאים, הם משלה ומתוכה, ואינם נלקחים מבחוץ. הוא מוצא בהלכה "ריתמוס משלה שאי אפשר לשנותו" (מה דודך מדוד, עמ' 77), מתאר אותה כ"מיתודה, גישה היוצרת אחדות נואיטית" (שם, עמ' 81), ומוסיף וטוען: "להלכה, כמערכת משפטית הנתפסת בתור 'חכמה', יש מתודולוגיה משלה, דרך ניתוח הגיוני, חשיבה מושגית משלה".

מתוך ההשוואה התדירה שעורך הרב סולוביצ'יק בין ההלכה למדעי הטבע והמתמטיקה, מתברר שסגירותה של המערכת נקבעת מתוך פעולתה כמערכת חוקית היוצאת מהנחות נתונות ומסיקה את הכרעותיה בהתאם למערכת כללים אובייקטיבית. ההלכה היא אפוא מערכת דדוקטיבית, שהנחותיה הראשוניות הן התכנים ההלכתיים הנתונים מסיני, כלליה הם מערכת החוקים האפריורית, הנתונה אף היא מסיני, והיא מתקדמת מהנחותיה על בסיס הכללים עצמם, ולא על פי גורמים אחרים.

הגרי"ד ער לעובדה, שבפועל מתרחשת הפעילות ההלכתית מתוך התייחסות לשאלות שמעלה המציאות. אלא שלדעתו, המציאות אינה מרכיב בהכרעה ההלכתית עצמה, ותפקידה מצטמצם להיותה הכוח המניע את חכמי ההלכה להפעיל את המערכת.

6. הרב סולוביצ'יק "מה דודך מדוד", עמ' 72:

מניע פסיכולוגי הדוחף את החשיבה הצרופה למסלולה. ברם, ברגע שהיא מתחילה להתנועע במסלולה המסוים היא מבצעת את תנועתה לא בכניעה למאורע כי אם מתוך ציות לחוקיותה הנורמטיבית-אידאליזם... כשרב יושב ודן בשאלת עגונה, הוא מכריע בבעיה זו לא בלחץ רגש הסימפאטיה... כי אם על-פי עקרונות הלכתיים-עיוניים. רק הסברה הביקורתית והדייקנית קובעת את דינו

תיאור זה של ההלכה כמערכת חוקית דדוקטיבית הולם, מן הסתם, את אופיו של הלימוד התאורטי של בית

הצופה בתהליך מראשיתו ועד סופו. המבט הנבואי אצלו שלם. הוא צופה בעתיד להיות – דהיינו: בהמשך תהליך הגאולה – ומתוך כך הוא גוזר את משמעותם של אירועי ההווה, דוגמת השואה. לפיכך רואה הרצי"ה בשואה 'ניתוח כואב', שיש לו מטרה במסגרת התהליך המעביר את עם ישראל אל מחוז קיומו הטבעי: ארץ ישראל. המבט הנבואי של הרב סולוביצ'יק צנוע הרבה יותר. הוא נמנע מלדבר על התהליך בכללו. אין הוא בטוח במה שעתיד לצמוח מתוך הקמת המדינה. אבל הוא משוכנע שהקמתה אחרי השואה מחייבת את תגובתנו בהווה, ומכאן הוא גוזר את השקפת העולם שלו.

ומסכם הרב תמיר גרנות: **השואה איננה, אם כן, רק גורם בשינוי האידאולוגי שעבר הגרי"ד. היא נושאת תרומה מכרעת לעיצובן של אישיות ותפיסת עולם דתיות השונות – שונות בהכרח – מאלו שקדמו לשואה. עם השואה נפרדים אנו לא רק מגלות אירופה, אלא גם מאחת מדמויותיה הקלסיות, דמות שהרב סולוביצ'יק כה היטיב להספידה: "איש ההלכה".**

במאמרו הקלסי "קול דודי דופק" מלמד הרב סולוביצ'יק להקשיב לדפיקות של הקב"ה. והדפיקה הראשונה הלא נשמעה, כדברי לשונו הפיוטית, (איש האמונה, עמ' 77): **"בעצם ליל בלהות מלא זועות מיידנק, טרבלינקה ובוכנוולד..."**

הדפיקות הן הקריאות שמשמיע הדוד (הקב"ה) אלינו. אין אלו קריאות שאפשר לרשום בחלל האקוסטי, אף לא ניתן לדעת עליהן מהתבוננות מיסטית. הדפיקות – קיבוץ גלויות, עצמאות ישראל, יכולתנו להגן על עצמנו וכו' – הן אירועים היסטוריים, שכל אחד מהם נושא מסר ומשמעות, וכולם יחדיו מתגבשים לכלל אוריינטציה ברורה – ולכל אלה יש להקשיב. ההכרעות בעד עלייה או הקמת מדינה או שיתוף פעולה עם החילונים לא עלו מתוך ההלכה או ממקור ספרותי זה או אחר, אלא מתוך ההקשבה לדפיקות של הקב"ה בהיסטוריה. מעשי ה' בהיסטוריה הם מקורה של האידאולוגיה; הם הם המקור החוץ-הלכתי שממנו צומחות הכרעות. ההלכה לבדה אינה מקור מספיק לידיעת רצון ה'.

לדעת הרב תמיר מנקודת ראות זו מתברר החיבור "קול דודי דופק" כחיבור יסודי לא רק מן הבחינה האידאולוגית – כלומר, היותו ביטוי שיטתי של העמדה הציונית – אלא גם בכך שהוא מציג עמדה דתית ומטה-אידאולוגית שונה מזו שב"איש ההלכה". זוהי עמדה מורכבת יותר, המציגה את האישיות הדתית השלמה כמי שמעצבת את השקפתה והכרעותיה לא רק לאור ההלכה והספר, אלא גם לאור המציאות ורצון ה' המתגלה בה.

סיכום: מבט הלכתי ומבט נבואי

לדעת הרב תמיר גרנות, השואה חוללה ברב סולוביצ'יק מהפך כפול:

היא הביאה – או לפחות תרמה תרומה משמעותית – למעברו מהמחנה האנטי-ציוני למחנה הציוני; והיא הרימה תרומה מכרעת להכרה שהקיום הדתי אינו מתעצב רק בבית המדרש, ושדבר ה' מופיע בצינוורות נוספים, ובייחוד בהיסטוריה.

איש ההלכה מחפש תשובות רק בתורה ובמקורות ההלכה. הרב סולוביצ'יק מבין שאין בזה די. בכך הוא מאמץ גישה נבואית אל המציאות: כמו לנבואה, יש להתבוננות בהיסטוריה – במה שהיה ובמה שעתיד להיות או עשוי להיות – משמעויות אידאולוגיות ומעשיות. מהפך זה שהתחולל ברב סולוביצ'יק, אופייני לתפיסת העולם של בית המדרש הציוני-דתי ככלל.

ומדגיש הרב תמיר גרנות שיש להבחין בין שיטתו הציונית של הרב סולוביצ'יק לבין זו של הרצי"ה קוק. הרצי"ה מציע לשואה הסבר בתוך תבנית היסטוריוסופית כוללת,